

Yeni İlm-İ Kelâm Geleneğinde Abdüllatif Harpûti Ve Eserlerine Bakış

A Look at Abdullatif Harpûti and His Works in the New Science Tradition

ÖZET

Abdüllatif Harpûti, Osmanlı Türkiye'sini temsil eden önemli bir yeni ilm-i kelâmcıdır. O, kelâm ilminde yenilik anlamında ilk somut adımları atan şahsiyettir. Harpûti, yeni ilm-i kelâmda itikâdi konulara aklı bir metotla yaklaşmakla beraber akıl ve nakil ilişkisinde mutedil bir bakış açısı getirmiştir. O, kelâmda muhteva bakımından yenilenmeyi öngörmüş, bu konuda ciddi bir şekilde uğraş sergilemiştir. Amacı İslâm dinin gücünü tüm ihtişamıyla delil ve burhanlar kullanarak ortaya koymaktır. Harpûti, diğer taraftan İslâm itikâdına zarar verecek tüm unsurları, bâtil ve inkârcı oluşumları bertaraf etmek istemiştir. O, İslâm'ın bilime ve akla karşı olmadığını eserlerinde ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Örneğin Tenkihu'l-Kelâm eserinin sonunda yer alan "İlm-i Hey'et ile Kütüb-i Mukaddese Arasında Zahirî Hilafın Tevcih ve Tefiki Hakkında" risâlesi bunun bir yansımasıdır. Bu eserde vahiy ve bilim arasında ilişki kurulmasının, heyet ilmi üzerinde durulmasının, geçmişe dönük birtakım astronomi teorilerinin ayetlerle desteklenmesinin sebebi, İslâm'ın bilime ve akla karşı olmadığını bariz bir tezahürüdür. Harpûti'nin Tarih-i İlm-i Kelâm eseri ise daha çok mezhepler tarihinden ve İslâm fırkalarından izlenimleri yansıması açısından son derece kıymetlidir. Eser, itikâdi fırkalar ile dinler bölümüne hayli yer verilmesi açısından milel ve nihâl özelliğindedir. O, yeni ilm-i kelâm döneminde İslâm itikâdına zarar verecek unsurlara karşı mücadele eden ve bu mücadelesini eserleriyle somutlaştıran bir kelâmcıdır.

Anahtar Kelimeler: Abdüllatif Harpûti, Yeni İlm-i Kelâm, Tenkihu'l-Kelâm, Tarih-i İlm-i Kelâm.

ABSTRACT

Abdullatif Harpûti is an important new theologian representing Ottoman Turkey. He is the person who took the first concrete steps in terms of innovation in the science of kalam. Although Harpûti approached the religious issues in the new science of theology with a rational method, he brought a moderate perspective on the relationship between reason and transmission. He envisaged a renewal in terms of content and made serious efforts in this regard. Its aim is to reveal the power of the Islamic religion in all its glory, using evidence and demonstrations. On the other hand, Harpûti wanted to eliminate issues that would harm the Islamic faith, false and denialist formations. He aimed to highlight in his works that Islam is not against science and reason. For example, the treatise "Concerning the Tevcih and Tefiki of the Apparent Caliphate Between the Science of Science and the Holy Book" located at the end of the work Tenkihu'l-Kelâm is a reflection of this. The reason why this work establishes a relationship between revelation and science, focuses on the science of delegation, and supports some retrospective astronomy theories with verses is a clear manifestation that Islam is not against science and reason. Harpûti's work, History-i Science-i Kalam, is extremely valuable in terms of reflecting impressions from the history of sects and Islamic sects. The work has the characteristics of a primary and a final one in that it gives a lot of space to the sections on theological sects and religions. He is a theologian who fought against the elements that would harm the Islamic faith in the new Islamic theological period and embodied this struggle with his works.

Keywords: Abdullatif Harpûti, New Ilm-i Kalam, Tenkihu'l-Kalam, History-i Science-i Kalam.

GİRİŞ

Abdüllatif Harpûti'nin (ö.1842-1914) içinde yer aldığı yeni ilm-i kelâm dönemi 19.yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlangıcından itibaren gündeme gelen bir oluşumdur. Kelâm tarihi dönemlerinden birini kapsayan bu zaman dilimi, felsefenin değişmesi ve farklı yöne evrilmesiyle klasik kelâm ilminde yenilenme düşüncesiyle gündeme gelmiştir. İşte kelâm ilminde düşünsel yenilik hareketi olarak bilinen bu dönemin Türkiye coğrafyasındaki önemli temsilcilerinden biri de Harpûti'dir (Özervarlı, 2019).

O, içinde yaşadığı dönemin ilmî gelişmelerine ve felsefî değişimlerine kayıtsız kalmayan kelâmda yenilik arayışında gözle görülür somut adımlar atan yeni ilm-i kelâmcıdır. Harpûti'nin fikir dünyasındaki birtakım yeni ve farklı düşünceler kelâm ilminde bu somut adımları atmasına sebep olmuştur. Çünkü o, müteahhirin kelâm dönemini geride bırakarak yeni kelâm hareketi içinde yeni metotlar ve farklı deliller geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedeflerin

Buket Ataman¹

How to Cite This Article

Ataman, B. (2024). "Yeni İlm-İ Kelâm Geleneğinde Abdüllatif Harpûti Ve Eserlerine Bakış" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:8; pp:1461-1466. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13383916>

Arrival: 10 July 2024
Published: 28 August 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Kelâm ABD, Sivas, Türkiye. ORCID: 0000-0002-3180-8454

belirlenmesinde özellikle 19. yüzyılda bilimsel gelişme ve ilerlemelerin yoğun bir şekilde yaşanması ve birtakım felsefi cereyanların revaçta olması etkili olmuştur (Çetinkaya, 2014). Yeni ilm-i kelâm geleneğinden gelen Harputi, tüm bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmamış, İslâm'ın gücünü ortaya koyma adına İslâm itikadını nassın temelinde akli yöntemlerle delillendirmeyi misyon edinmiştir. Dolayısıyla bu misyon, onu bazı eserleri kaleme almaya sevk etmiştir. O, eserlerini zamanın ihtiyaçlarına cevap teşkil edecek şekilde uyarlamış ve kelâm ilmini akli yöntemlerle destekleyerek yeni bir kelâm imi tedvini sürecinde önemli yeni fikirler üretmiştir

O, yeni ilm-i kelâm döneminde İslâm itikadına zarar verecek unsurlara karşı mücadele etmek istemiştir. Bunun için kesin ilim ifade eden burhanları ve ikna edici metotları geliştirmiş ve kullanmıştır. Son dönem Osmanlı kelâm âlimi olan Harputi, tabiri caizse zamanın gereklerini idrak ederek bilimden, teknolojiden ve astronomiden de istifade yöntemlerini göz önünde bulundurarak çabasını ortaya koymuştur. Bu fikri çabayı yeni deliller üzerine inşa etmek istemiştir (Karaman, 2016). Harpûti akli metotla geçmişin tecrübesini kullanarak hakikate ulaşmayı amaçlamış ve bu düşüncesini de eserlerine yansıtmıştır.

ABDÜLLATİF HARPÛTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Abdüllatif Harpûti, 19. yüzyılın sonlarında kelâm ilminde yeni başlangıçlara kapı aralayan hareketin Osmanlı Türkiye'sindeki öncü temsilcilerinden biridir. Asıl adı Abdüllatif Lutfi olarak bilinen Harpûti, Harput'ta doğmuştur. O, ilköğrenimini Müftü Ömer Naîmî Efendiden almıştır. Meclis-i Tedrîkât-ı Şer'iyye üyeliği ve ilmî müşavirlik yapan Harpûti, on yıl gibi bir zaman zarfında Selânik'te bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'a dönen Harpûti, Dârülfünunda ilm-i kelâm müderrisliği yapmış, Medresetü'l-vâizîn'de ise kelâm dersleri okutmuştur (Yurdağür, 1997). O, doğduğu ve eğitim aldığı yere nispetle Harputî ismiyle tanınmıştır. O, Osmanlı'nın son dönemlerine karşılık gelen zaman diliminde kelâm ilmine hem düşünsel anlamda hem de eser olarak sağlamış olduğu katkıları ile dikkat çeken son dönem Osmanlı kelâm âlimi olmuştur (Karaman,1959).

Mütekaddimîn ve müteahhirîn döneminden sonra Osmanlı Türkiye'sinde üçüncü ilm-i kelâm dönemini başlatan Harpûti'nin bizlere ulaştırmış ve yayınlanmış bazı eserleri arasında şunları saymak mümkündür. Mecâlisu'l-Envârî'l-Ehadiyye ve Mecâmiu'l-Esrârî'l-Muhammediyye, Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid'i Ehli'l-İslâm ve Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelâm, İlm-i Hey'et ile Kütüb-i Mukaddese Arasında Zahirî Hilafın Tevcih ve Tefviki Hakkında Risâle, Tarih İlm-i Kelâm'dır (Karaman, 1998). Harputi'nin Mecâlisu'l-Envârî'l-Ehadiyye ve Mecâmiu'l-Esrârî'l-Muhammediyye isimli eseri ise vaaz ve nasihatler niteliğinde olup daha çok ilmî altyapısı olmayan geniş halk kitleleri hedef alınarak yazılan bir eser özelliğini yansıtmaktadır. Bu eser, Abdüllatif başlığı adı altında tercüme edilmiş ve orijinali metni ile yayınlanmıştır (Yurdağür, 1997). Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid'i Ehli'l-İslâm ve Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelâm isimli eseri ise Dârü'l-fünun ve Medresetü'l-vâizinde kelâm hocalığı yaptığı yıllarda oluşturduğu çalışmanın bir ürünüdür. Bu eser Harpûti'nin kelâmî görüşlerini ihtiva etmesi açısından mümtaz bir yere sahiptir. O, bu eserin daha geniş kitlelere ulaşması amacıyla metnin arapça kısmına Osmanlıca tercüme ve yine Osmanlıca dipnotlar yerleştirmiştir. Harpûti'nin Tekmil-i Kelâm isimli eseri Tenkîhu'l Kelâm eserine ilave niteliğindedir. O, bu eserin ihtiyaca binaen kaleme alındığını dile getirmiştir.

Harpûti, Dârü'l-fünun'da bir dönem kelâm müderrisliği yapmıştır. Fakat dönemin şartları konjonktüründe ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte bir kelâm kitabına rastlayamamıştır. Çünkü mütekaddimin dönemi kelimcilerinin eserleri doğal olarak kendi dönemlerinin izlerini taşıyordu. Örneğin o dönemin sapkın İslâmî fırkaları ve onların sapkın düşüncelerine yönelik İslâm'ı inanç ve akidevî yönüyle savunan bilgileri ihtiva etmekte idi. Diğer taraftan bu kelâm dönemi eski yunan filozofları ve Aristo felsefesi ile çarpışmaktaydı. Yeni ilm-i kelâm dönemini temsil eden Harpûti düşünce dünyasında ise 19. yüzyılda her şeyi maddeye dayandıran materyalizme, insanın tabii bir tekâmülle hayvandan geldiğine inanan darwinizme, ilahi müdahaleyi reddeden ve akli tek yegâne ölçüt olarak kabul eden pozitivizme, dünyayı sadece otomatik bir saat gibi çalışan mekanizma olarak telakki eden determinizme, ilah ve metafizik inançları reddeden ateist inkârcı akımlara cevap vermek hem elzem bir görev hem de önemli bir ihtiyaç olmuştur (Karaman, 1998). İşte tüm bunlardan kaynaklı olarak Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid'i Ehli'l-İslâm ve Tekmile-i Tenkîhu'l-Kelâm isimli eserini yazma ihtiyacı hissetmiştir. O'nun bu eseri kaleme almasındaki asıl gayesi Batıda oluşan yeni akımların etkisiyle mutlak akıl, deney ve tecrübenin hâkim olduğu dönemde çağdaş materyalistlere, inatçı bidatçılara, istilacı ateist cereyanlara ve inkârcı gruplara karşı yeni bir metot kullanarak sağlam burhan ve delillerle cevap vermektir. Öyle ki söz konusu akım ve cereyanlar, yeni ilm-i kelâm döneminde konuların daha çok isbât-ı vâcib alanına evrilmesinde etkili olmuştur (Özdiç, 2016). Isbât-ı vacib, varlığı bizatihi kendinden olan ve herhangi bir nesne veya güce dayanmayan Allah'ın, yetkin oluşunu açıklama çabasıdır. Aynı zamanda Allah'ın varlığını kanıtlama ve O'nun var olduğuna dair çeşitli deliller getirme faaliyetidir (Özervarlı, 2000). 19. yüzyılda yeni ilm-i kelâmın muhtevasında ulûhiyet konusuna ve isbât-ı vâcibe yoğunlaşılmasında birtakım sebepler etkin olmuştur. Bu sebepler arasında Allah'ın zatının ve aşkın güç olmasının inkâr edilmesi, O'nun kâinatla beşerle irtibatının görmezden gelinmesi ve tüm bunları destekleyen bâtil felsefi akımların varlığı sayılabilir. Dolayısıyla bu dönem, Allah - âlem (Determinizm) Allah - insan (Nübüvvet)

ilişkinin Kur'an ve vahiy denkleminde yeniden güncel argümanlarla yapılandırıldığı bir dönemi temsil etmektedir (Çelebi, 2000).

Yeni ilm-i kelâm döneminde klasik kelâm kültüründe yer bulamayan bazı konular bu dönemde revaçta yer almıştır. Yeni literatür, yeni deliller ve ihtiyaca binaen yeni muhtevalar oluşturulmuştur. 19. yüzyılda o dönemde revaçta olan bâtıl, ateist ve agnostik düşüncelere karşın kelâm alanında deliller üretmek için yoğun çabalar sarf edilmiştir. Çünkü değişen evren ve insan tasavvuru bu seyri gerekli kılmıştır. Söz konusu kelâm döneminde modernleşen, değişen ve dönüşen çağa mukabil literatür çalışmaları zamana ve ihtiyaca binaen muhtevalandırılmıştır. Vahyin doğruluğu ve gerçekliği yeni kisve ile yorumlanmıştır. Öyle ki meselelere yaklaşım tarzı zamanın ihtiyaçları gözetilerek ve yenilikçi bir form ile yeniden ele alınmıştır. İşte tüm bunlar, itikâdî mevzuları ve dini hükümleri anlamlandırma ve fonksiyonel hale getirme noktasında yeni dönemde yeni yöntemlerin gerekliliğinin bir tezahürü olmuştur.

Modern bilimin evrensel düzlemde önemli mevzular olmasına rağmen; metafizik konuları görmezden gelen bir tavır sergilemesi ve Allah, aşkın değerler, vahiy, ba's gibi vb. muhtevaların ikinci düzeyde bile konu alınmasına imkân vermemesi kelâm ilminin metot ve muhteva açısından yenilenmesi fikrini doğurmuştur (Griffin,1998). Batı dünyasında oluşan yeni bâtıl felsefî akımlar ve bunların tesiri ile İslâm dünyasına gelen tenkit vâri fikirler ve dünyayı etkisi altına alan bâtıl akımlar kelâm ilminin yeni ve farklı yönlerine evrilmesinde etkin rol olmuştur. Dönemin ihtiyaçları dolayısıyla telif edilen eserler daha çok isbât-ı vâcib'i konu almış diğer taraftan da bu akımlara reddiye tarzında eserler kaleme alınmıştır. Bu anlamda Harpûtî, Tarih-i İlm-i Kelâm kitabında filozofların fikirlerini eleştirmiştir. Onların din ve şeriatlara boyun eğmeyen tavırları, akli hükümlerle sadece heva ve heveslerine, kendi görüşlerine tabi olmaları yergi konusu olmuştur.

O, ayrıca eserinde aşırı tabiatçılardan ve materyalistlerden de bahsetmektedir (Harpûtî, 2019). Harpûtî, yeniçağ felsefesine karşı madde ile kuvvetlerinin esir (cevher) fezânın hadis olduğunu ve onların kâinatın aslı olmadığını ispat etmek istemiştir. Maddenin atâletini, alâmetlerini, kuvvetlerini konu alarak maddenin bizzat kendisini icat edemeyeceğini delillerle savunmuştur. Onun eserlerinde âlemdeki varlıkların, mevcudat-ı âlemin var olabilmesi için onun üstünde hâkim ve müessir yaratıcıya ihtiyacı olduğu vurgusu oldukça belirgindir (Harpûtî, 2019). O, bunu isbat-ı vâcib kapsamında değerlendirmiştir. Harpûtî, modern felsefeye karşı madde ve kuvvenin hudûsu, âlemin maddeye münhasır olmadığı, maddenin eşyayı icat etmediği, zâhirin dışında mânâ ve ruh âleminin varlığını ele almıştır. O, mucize ve vahiy kapsamında olan gaybî alanları aklileştirmeme metodunu geliştirmiştir. Onun tevilde aşırı olmaktan uzak bir tutum sergilemesi dikkat çekici bir özelliğini yansıtmaktadır (Özervarlı, 2019).

Harpûtî, kelâm ilmi tedvin ve te'lifindeki yaşanan şartları, o dönemin düşünce dünyasını ve İslâm'a muhalif olan akımları tanıyan aynı zamanda bunları dikkate alıp yenilik mücadelesinde yer alan bir kelâm âlimidir. Çünkü o, dini ilimlerin temel disiplini açısından önemi yadsınamayan kelâm ilmini yeni delillerle çok güçlü kılma çabası içinde olmuştur. Ona göre, zamana yenik düşmek asla kabul edilecek bir durum değildir. Bilakis Batı'nın değişen ve gelişen felsefî akımları ve ilmî gelişmeleri karşısında eli kolu bağlı kalmanın uygun bir misyon olmadığı bilincini taşımaktadır. Dolayısıyla bu bilinç onu birtakım eserleri yazmaya sevk etmiştir. Çünkü o, dönemin problemlerine cevap verebilmeyi ve ihtiyaca binaen metotlar geliştirmeyi ve nihayetinde dönemin ihtiyacına binaen ferdi ve içtimaî yönde eksiklikleri kapatmayı hedeflemiştir (Özdiç, 2016). Harpûtî, eserinde bilimsel ve felsefî mevzulara yer vermesiyle de hayli dikkat çekmiştir. Onun Dârü'l-fünun'da kaleme aldığı Tenkîhu'l-Kelâm eseri yeni ilm-i kelâm döneminin ilk eseri ve somut ürünü olması özelliği ile önemi haiz bir konuma sahiptir (Topaloğlu, 2021). O, yaşadığı dönem itibariyle doğu ve batıdaki ilerlemeleri, çağın gelişmelerini fark etmiş, buna yönelik İslâm inancını tehdit eden felsefî akımlara karşı hem naklî hem de akli yönden deliller kullanmayı hedeflemiştir (Karaman,1959). Harpûtî'nin Tenkîhu'l-Kelâm'ı eserinin din ve bilim arasındaki bağı tesis etmesi ve bu münasebetin nasıl kurulması gerektiği yönünde önemli bilgileri ihtiva etmesi bu eserin kıymetli olduğunun göstergesidir. Çünkü o, yeni arayışlar kapsamında bilimin verilerinden yararlanma yolunda dini konuları izah ve ispatta gayretini ortaya koymuştur (Türkgülü,1997).

Harpûtî'nin İlm-i Hey'et ile Kütüb-i Mukaddese Arasında Zahirî Hilafın Tevcih ve Tefviki Hakkında Risâlesi bir makâle niteliğindedir. Bu makâle Tenkîhu'l-Kelâm eserinin sonunda yer almaktadır. Söz konusu eser astronomi ile semavi kitaplar arasında göze çarpan zahiri ihtilafların telifini konu almaktadır. O, bu makaleyi kitabın baskılarında farklı şekilde isimlendirme yoluna gitmiştir. Örneğin birinci baskıda "Heyet-i Cedîdenin Eflak Bahislerini Kur'an Nassları ile Tevcih ve Tefvikine Dair Müstakil Bir Risâle" bir diğer baskıda ise "Heyet İlmi ile Mukaddes Kitaplar Arasındaki Görünüşteki Hilafın Tevcih ve Tefvikine Dair Bir Risâle" şeklinde adlandırmıştır. Daha sonra bu risâle "Astronomi ve Din" başlığı altında merhum Bekir Topaloğlu tarafından hem sadeleştirilmiş hem de yayınlanmıştır (Karaman, 1998). Risale içeriği itibariyle eski zamanlarda astronomi hakkında oluşan görüşlerin İslâm âlimlerince konu alınıp ilgili ayetler müvacehesinde incelenmesiyle oluşmuştur. Aynı zamanda modern çağdaki ilmî yaklaşımlar ile bu konuda izlenmesi gereken tavır ve yöntemler makâlede konu alınmıştır (Yurdagür, 1997). Haddi

zatında risâlenin vermek istediği mesaj dikkat çekicidir. Söz konusu makâle incelendiğinde kâinatın yaratılışı, arz ve gök cisimleri arasındaki harikulade uyumla ilgili dikkat çeken ayetlerin bir arada sunulması açısından önemi yadsınamaz. (Karaman, 1959). Harputî'nin bu risâlesi din ile bilim arasında köprüleri inşa etme, astronominin yeni verileri ile Kur'an'daki kevnî ve kozmik bilgileri kaynaştırma çabası noktasında mümtaz bir üründür. O, din ve bilim arasında zâhirde ihtilaf ve çelişki gibi algılanan hususları ele almış ve bunları gidermeye çalışmıştır (Türkgülü, 1997).

Harputî'nin diğer bir eseri ise Târih-i İlm-i Kelâm'dır. Müellifin bu eseri, daha çok mezhepler tarihinden ve İslâm fırkalarından izlenimlerini yansıtmaktadır. Söz konusu eserde itikâdi fırkalar ile dinler bölümüne hayli yer verilmesi milel ve nihâl özelliğini anımsatır niteliktedir (Yar, 1979). Diğer taraftan filozofların düşünce dünyasından izlenimler ve o dönemde ağırlıklı olarak gündemde yer alan inkârcı akımların dayandığı argümanlar hakkında bilgiler de yer almaktadır (Yurdagür, 1997). Harputî'nin bu eseri o dönem hakkında kelâm tarihi yazıcılığının iptidaisi hakkında ipuçları vermektedir. Tarih-i İlm-i Kelâm isminden de anlaşılacağı üzere kelâm tarihi yazıcılığı alanında yazılmış bir eser olma özelliğini taşımasından dolayı son derece önemlidir (Özdiç, 2016). Konunun daha iyi anlaşılması minvalinde Harputî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra görüşleri ve içinde yer almış olduğu yeni ilm-i kelâm hareketi hakkında da bilgi vermeyi konunun anlaşılması açısından uygun görmekteyiz. Çünkü o, kelâmda yenilik hareketinin ilk öncü isimleri arasında yer alan bir şahsiyettir.

YENİ İLM-İ KELÂMDA ABDÜLLATİF HARPÛTÎ

19. yüzyıl sonlarında kelâm ilminin metot ve muhteva bakımında yenilenmesi hem de ihtiyaca binaen muhtevaca zenginleştirilmesi fikri Harputî'nin düşünce dünyasında hâsıl olmuştur. Bilindiği üzere 19. yüzyılın sonlarında eski Yunan felsefesi ve Aristo düşüncesinin etkinliğini yitirmesi, ilim ve felsefenin değişmesi, deney, gözlem, akıl, bilimsel metot, tabiata vurgu ve nedenselliğin hâkim olması kelâm düşünce dünyasının farklı yöne kaymasında etkin rol oynamıştır (İzmirli,13369). Çünkü 19. yüzyılla birlikte Orta Çağın zihniyetinden bağlar koparılıp tabiri caizse arınılıp modern düşünce dünyasına geçiş yapılmak istenmiştir. Bütün bununla birlikte Rönesans ile batıda hâkim olan hümanist, rasyonalist ve modern bilimden kaynağını alan felsefe karşısında kelâm ilminin rolü belirlenmek istenmiştir. Böylece taklide dayalı bakış açısının bertaraf edilmesi ve içtihat kapılarının yeniden açılması için yenilenme ihtiyacı gündeme oturmuştur (Çetinkaya,2014). Öyle ki bu ihtiyaç kelâm alanında farklı coğrafyalardan karşılık bulmuştur. Bu yönüyle Hindistan, Mısır ve Türkiye coğrafyasından çıkış gibi başlayan yenilik arayışları yeni ilm-i kelâm dönemine açılan bir kapı olmuştur. İşte kelâmcıların düşünce dünyasını etkileyen bu süreç Harputî düşünce dünyasında da bir karşılık bulmuştur. Böylece kelâm ilminde yenilenme isteği, metot değişimi ve muhteva zenginliği fikri gündeme alınmıştır. Çünkü Batı fikir ve bilim dünyasındaki değişimler diğer taraftan da İslâm dünyasının içine girmiş olduğu süreç beraberinde farklı ihtiyaçları karşılayacak bilgilerin elde edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bilgiler ışığında 19. yüzyıl sonlarında kelâm ilminin metot ve muhteva yönüyle gelişmesine, değişmesine ve canlanmasına kapı aralanmıştır. Diğer taraftan zamanla zihniyetlerin değişmesi, eski mantık ve bilgilerin yerini farklı bilgilerin işgal etmesi, bu dönemde insanın ikna olmasını hayli zorlaştırmıştır. Dolayısıyla yeni ilm-i kelâm bunlar göz önüne alınarak tatmin etmeyen bilgi ve mantık tetkik edilmeli, doğrular tercih edilmeli, zararlıları terk edilmeli, uygunsuz yönler değiştirilmeli, zamana ve ihtiyaca yönelik yeni içtihatlar aktifleştirilmeliydi (Ahmet Hilmi, 2018). Bütün bu nedenlerle yeni ilm-i kelâmın amacı ve başlangıç noktası belirlenmiştir.

Klasik kelâm ilmi, kadîm felsefi akımlarla mücadele edecek gücü kendinde bulmasına rağmen yeni dönemde modern felsefi akımlar karşısında maalesef yetersiz kalmıştır. Çağın gereksinimlerine yeni katkılar sağlayamamak hatta gerisinde kalmak, kendini yeterli hissetmemek kelâm ilminde yeni arayışları gündeme getirmiştir (Harputî, 2019). Harputî, işte arayış dönemi niteliğinde olan bu dönemde klasik kelâm ilminin yenilenmesinin gerekliliğine inanmış bir şahsiyettir. O, ilk önce Batı'nın ilmîne, felsefi akımlarına ve yeni çıkan inkârcı materyalist akımlarına karşı bu ilmin zamanın hayli gerisinde kaldığını kabullenmiş ve somut adımlar atılması gerektiği inancını taşımıştır. Daha sonra kelâm ilminin yeniden tedvin ve tevdîd edilmesi fikrini gündeme getirerek çalışmalara başlamıştır (Harputî, 2016). O, düşüncesinin odak noktasına İslâm dininin akıl ve mantık dini olduğunu, bilim ve fenne tezat olmadığını koymuştur.

Yeni ilmi kelâmcılar gibi yenilikte ortak paydada kesişen Harputî, bu anlamda içinde bulunulan zamanın bilim ve fen anlayışlarından faydalanarak bunları kullanmaktan yana tavır sergilemiştir. Öyle ki fizik konuları, kimyasal etkileşim ve tepkimeler, astronomi ile ilgili bilgiler, psikolojik, biyolojik konular Harputî'nin gündeminde yer almıştır (Yurdagür, 1997). O, dönemin şartlarına göre İslâm'ı müdafaa etmeyi ve yeni inşa çabalarıyla kelâm ilmini aktif ve fonksiyonel hale getirmeyi amaçlamıştır. Böylece yeni ilm-i kelâm hareketiyle hedeflenen ilm-i kelâmın ilk temsilcileri arasında yer almıştır. Öyle ki Harputî ve İsmail Hakkı İzmirli (ö.1869-1946) Osmanlı Türkiye'sinde yeni ilm-i kelâm hareketinin ve kelâmda modernleşme projesinin öncü şahsiyetlerinden biri olmayı

başarmıştır. O, modern bilim ve felsefenin verilerini kullanmayı, yeni mantık ve metodolojilerden faydalanmayı amaçlamıştır. Tüm bunlarla beraber kelâm ilminin geleneksel yapısını bozmadan güncelleştirme çabası gütmüştür. Osmanlı'nın son dönem kelâmcısı olan Harpûtî, kelâm ilminin konularının yenilenmesi ve revize edilmesi konusunda ciddi uğraş veren bir isim olmuştur. Çünkü o, İslâm'ı ve müslümanları tehdit eden unsurları önceden görebilmeyi başarmıştır. Harpûtî, eski akımlara cevap vermek yerine, yeni felsefi akımların iddialarına, sapkın düşüncelere, tevhid inancını zedeleyen ve beraberinde Allah'ı inkâr eden akımlara, güncel inanç problemlerine akıl, mantık ve kelâmi deliller vasıtasıyla cevap vermek istemiştir (Yurdağur, 1997).

Harpûtî, Batıda bilim ve felsefe yönündeki gelişmeleri takip etmekteydi. Çünkü o, yeni kelam projesi için projede yer alan kelamcıların çağdaş felsefeyi ve o dönemdeki felsefi akımları iyi bir şekilde bilmesi gerektiğine inanıyordu. Öyle ki dine zarar vermeye çalışan yeni felsefi akımlara karşı İslâm itikâdını savunma yükümlüğü onun için farz-ı kifaye kapsamında elzem bir görev olarak addedilmiştir.(Harputî, 21099. O, Modern Batı felsefesinin inanç ve değerleri öteleyen, dini muhtevayı bertaraf eden yapısını tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda bazı kimselerin bilimi dine karşı kullanma hevesinde olduklarını da fark etmiştir. Bu farkındalık onu behemehâl fizik ve astronomi ilminde araştırma yapmaya sevk etmiştir. Gerçekleri müşahade eden Harpûtî, objektif verilerin dikkate alınması sayesinde İslâm'ı zorda bırakabilecek verilere katıyen ulaşamayacağını iddia etmiştir. O, böylece İslâm dinine karşı yapılan haksız ithamları göğüslemek istemiş ve tüm bunları etkisiz kılma mücadelesinde yer almıştır. Tüm bu mücadeleleri yeni ilm-i kelâm projesi çatısı altında yapmıştır (Harputî, 2019). Harpûtî, o günün ihtiyaçlarına göre, kelâm ilminin yenilenmesini savunmuş ve yenilik faaliyetlerinde sadece teoride değil pratikte de ciddi uğraş veren son dönem Osmanlı kelâmcısı olmuştur (Harputî, 2019). O, eserleriyle de bu döneme katkı sağlamıştır.

Harpûtî, tıpkı geçmiş dönemde Gazzâlî'nin (505-1111) yaptığı gibi o dönemin felsefesinin eleme yöntemiyle İslâm'a uyan taraflarını alma, diğerlerini uygun olduğu takdirde uzlaştırma, uzlaştırma da uygun değilse ayıklama tekniğinden faydalanmayı tercih etmiştir. O, felsefi bahisleri ele alırken usûlü'd-din çizgisinin muhafaza edilmesi gerektiği konusunda ihtimam göstermiştir. Aksi halde bu çizgi muhafaza edilemez ise İslâm ile münasebeti olmayan bir felsefe yapılmış olması muhtemel olur ki o, bu konuda uyarıda bulunmuş ve temkinli davranmıştır.

Harpûtî, yeni ilm-i kelâm çatısı altında itikâdi alanda ıslah ve tecdîd arayışında olmuştur. O, bu minvalde içinde bulunulan dönemin problemlerine yeterli gelmeyen kelâm ilminin vesail alanında yenilenmesini gerekli görmüştür (Özdiñç, 2016). Bu düşünce portalında yer alan Harputî, ilahi dinlerin genel itibarıyla ve özelde de İslâmiyet'in ilerleme ve gelişmeye engel olduğu iftiralarının asılsız olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. İslâm'ın ferdi ve toplumsal sorumluluk anlayışının doğru telakki edilmesini istemiştir. İslâm dininin cebrî anlayışla aynı düzleme çekilmesini de şiddetle eleştiren yeni bir ilm-i kelamcıdır. (Yurdağur, 1997). Böylece İslâm itikadının savunulmasında hizmet eden son dönem kelâm âlimi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed Hilmi, Şehbenderzade Filibeli. Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Çelebi, İlyas. Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelâm Problemleri. haz. Bülent Ünal-Bülent Baloğlu. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2000.
- Çetinkaya, Bayram Ali (ed.). "Akademide Felsefe Hikmet ve Din". Kelâmî Aklın Gelişim Süreci. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Çetinkaya, Bayram Ali (ed.). "Akademide Felsefe Hikmet ve Din". Medeniyet ve Tefekkür İnşası. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Griffin, David Ray. God and Religion In The Postmodern World. ABD: State University of New York Press, 1998.
- Harpûtî, Abdüllatif. Kelâm Tarihi. sad. Muammer Esen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Harpûtî, Abdüllatif. "Kelâm İlmine Giriş". çev. Fikret Karaman. Tenkîhu'l Kelâm Fî Akaidi Ehli'l İslâm. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Harputi, Abdüllatif. Abdüllatif Tercümesi. çev. Ali Rıza Kaşeli. İstanbul: Osmanlı Yayınları, Gül Neşriyat, 2016.
- Harputi, Abdüllatif. Tenkîhu'l Kelâm fi Akaid-i Ehli'l İslâm. haz. Fikret Karaman. İstanbul: Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016.
- İzmirli, İsmail Hakkı. Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336.
- Karaman, Fikret. "Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu II ". 2/218-220. Elazığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, 24-27 Eylül 1998.

- Karaman, Fikret. “Yeni Kelam İlmi Düşüncesinin İnşası ve Abdüllatif Harputî'nin Rolü”. Harput Yollarında. 2/141. İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1959.
- Özdiñç, Rıdvan. “Son dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni İlm-i Kelâm Literatürü”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 14/27 (2016), 233-248.
- Özervarlı, M. Sait. “İsbât-ı Vâcib”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/495-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özervarlı, M. Sait. Kelâmda Yenilik Arayışları. Ankara: İsam Yayınları, 2019.
- Yar, Erkan. “Abdüllatif Harputî ve Yeni Kelâm İlmi”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1997), 241-262.
- Yurdağür, Metin. “Abdüllatif Harputî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/235. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.